

ПРОБЛЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

УДК 343

В. Г. ГОНЧАРЕНКО

професор, Академія адвокатури України

Суттєвою рисою існування суспільства є необхідність постійного правового регулювання (звичаєвого і нормативного) відносин, що неодмінно з'являються в ньому. Найбільш конфліктними є відносини, що виникають у кримінальній сфері, які мають регулюватися способом кримінального судочинства. Регулювання відносин у цій сфері відбувається на основі певних об'єктивних закономірностей з включенням визначених законом окремих владних заходів, які не суперечать цим закономірностям, інакше процес регулювання буде спотвореним. До цих закономірностей слід віднести змагальність на основі рівності сторін, диспозитивність, непорушність презумпції невинуватості та етична перевага захисту.

Ключові слова: *суспільні відносини, регулювання, кримінальне судочинство, змагальність, диспозитивність, презумпція невинуватості, перевага захисту.*

PROBLEMS OF REGULATING RELATIONS IN CRIMINAL LEGAL PROCEEDINGS SPHERE

Goncharenko V.

Received: 16 Apr 2015.

Людство протягом своєї історії досягає певного рівня культури, яка характеризує особливості поведінки і свідомості людей у тих або інших сферах суспільного життя. У своєму функціональному аспекті культура проявляється як система засобів організації життєдіяльності окремих індивідів, їх груп та суспільства в цілому [11, 5, 6].

Феномен людського суспільства виявляється у величезному масиві суспільних відносин різного рівня загальності й детермінуючої істотності, що стосуються побутових і суспільно значущих суперечностей, вирішення яких є рушійною силою розвитку суспільства і які тим чи іншим чином в результаті пов'язані з основоположною категорією справедливості. Остання являє собою вимогу відповідності між правами та обов'язками людей, працею та винагородою за працю, злочинном та покаранням тощо [7, 11].

Всі суспільні відносини, які діють постійно або виникають ситуативно, мають без порушення прав людей і справедливо вирішуватись на основі взаємних домовленостей, традицій, а в багатьох випадках на підставі загальнообов'язкових велінь держави, тобто з використанням інструментів права, у зв'язку з чим такі регулювання суспільних відносин набувають ознаку правових [6, 8]. Немає сумніву, що якість регулювання суспільних відносин, особливо правового регулювання, справедливості його результатів з неминучістю залежить від рівня

культури даного суспільства, причому, що вкрай важливо для сучасної України, опора повинна робитись на власну культуру, бо система життєвих цінностей та орієнтири людського життя унеможливають механічне відтворення «чужої» моделі суспільства [16, 21].

Особлива роль у врегулюванні суспільних відносин належить суду. Право на судових захист, передбачене Конституцією України, належить до основних невід'ємних прав людини. Реалізація цього права обумовлена рівнем розвитку суспільства, місцем та значенням суду в системі органів державної влади, забезпеченням державою доступності судового захисту. Як зазначає О. Г. Шило, «це дозволяє констатувати виражений позитивний характер права на судовий захист, оскільки воно передбачає здійснення державою певних позитивних дій щодо створення системи судових інституцій та механізму реалізації судового захисту прав, свобод та законних інтересів особи, інтересів суспільства та держави» [17, 31]. При цьому варто зазначити, що демократизація суспільних відносин зумовила появу конституційних норм, згідно з якими правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, а їх юрисдикція поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі, що надає суду виключного значення як органу правосуддя [8, 6].

Як відомо, найбільш гострі суспільні відносини виникають у сфері відносин, що підпадають під визначення кримінальних деліктів. Оскільки їх вирішення пов'язане з можливим встановленням суспільної небезпечності діяння (дії або бездіяльності), винуватості конкретної особи, права якої захищені Конституцією, застосуванням кримінального покарання, що так чи інакше обмежує права людини (для окремих випадків передбачено навіть довічне позбавлення волі), правове регулювання цих відносин має здійснюватись

з особливою процедурною ретельністю і на основі неспростовної системи юридичних доказів. Регулювання такого роду суспільних відносин здійснюється способом кримінального судочинства, повно і чітко організаційно-діяльнісно відпрацьованого в Кримінальному процесуальному кодексі України [9].

Вся діяльність у відправленні кримінального правосуддя ґрунтується на чітко сформульованих і вивірених практикою принципах. Це значною мірою посилює гарантії справедливості кримінального судочинства. Водночас, деякі закріплені в кримінальному процесуальному законі принципи мають особливий характер. Вони є домінуючими й детермінуючими началами судочинства і мають риси у зв'язку з цим об'єктивних закономірностей, які діють (повинні діяти) незалежно від волі виконавців кримінального провадження, хоча їх діяльність насичена владними заходами, котрі, проте, не суперечать принципово цим закономірностям, інакше процес регулювання відносин буде спотвореним.

До згаданих закономірностей регулювання суспільних відносин в кримінальному судочинстві слід віднести змагальність на основі рівності сторін, диспозитивність, непорушність презумпції невинуватості, переваги захисту (*favor defensionis*). Названі принципи втілюють етичні ідеї судочинства, утверджують його моральність [3, 8].

Треба мати на увазі, що змагальність полягає в наявності сукупності закріплених в законі приписів, процесуальних правил і методів їх виконання, які діють у всіх стадіях кримінального провадження і ґрунтуються на доступі до правосуддя, зіткненні протилежних інтересів наділених рівними правами сторін, чіткому розподілі та розмежуванні функцій, гарантуються забезпеченням судом рівних можливостей реалізації процесуальних

повноважень сторонами у відстоюванні своїх позицій і справедливому та неупередженому вирішенні спору між ними [18, 79].

Змагальність – це таке процесуальне положення, за якого двом рівнозначним сторонам (обвинувачення і захисту) забезпечується можливість брати активну участь у дослідженні обставин кримінального провадження перед незалежним судом, який і лише який має здійснювати функцію правосуддя [12, 72]. Оскільки процедура кримінального судочинства являє собою конкуренцію прав та інтересів потерпілих і обвинувачених, інтересів особи і суспільства, то будь-який захід досудового розслідування чи судового розгляду або захищає інтереси потерпілого й через це обмежує права притягнутого до відповідальності, або підвищує рівень захисту прав обвинуваченого і відповідно знижує рівень захисту прав й інтересів потерпілого, інтересів суспільства [19, 8], а це означає, що змагальне кримінальне судочинство безспірно об'єктивно детермінує достовірність з'ясування обставин у провадженні завдяки активній позиції сторін.

Диспозитивність слід розуміти як надання учасникам кримінального провадження і забезпечення можливості вільно в межах закону обирати способи поведінки для захисту своїх кримінально-правових і процесуальних прав, а також впливати на хід і результати провадження, головним призначенням якого є забезпечення творчості та повноти захисту заінтересованими учасниками своїх прав [12, 76].

Розвиваючи вчення про принцип диспозитивності, Л. М. Лобойко цілком резонно виділив його важливу функцію – встановлювати специфічний кримінальний процесуальний режим діяльності органів розслідування, прокуратури і суду з метою створення умов, необхідних для вільної реалізації заінтересованими суб'єктами своїх матеріальних і

процесуальних прав, підкресливши, що цей принцип діє протягом усього кримінального провадження [13, 91].

Аналіз правової ідеї, змісту та функцій диспозитивності в кримінальному процесі дозволяє встановити моральність принципу диспозитивності найвищого ґатунку і його детермінуючу роль, адже саме завдяки в імперативному порядку реальному забезпеченню рівнозначної участі суб'єктів доказування в поданні, дослідженні, інтерпретації доказів утверджується дійсна функціональна рівність сторін, відбувається повноправне і конструктивне їх змагання, неупереджена оцінка аргументів *pro et contra*, здійснюється ефективна реалізація права на захист від обвинувачення та принципу презумпції невинуватості.

Поза сумнівом цей принцип так чи інакше впливає головним чином на об'єктивність процесу, яка забезпечується визначальною мірою наявності кваліфікованого і максимально ефективного захисту, котрий зміцнює моральні устої судочинства, наповнюючи реальною життєдайною силою принцип права на захист, презумпції невинуватості і *favor defensionis* [3, 9].

Наріжним каменем кримінального судочинства виступає презумпція невинуватості, без якої не можуть бути виконані завдання судочинства, а отже є об'єктивним мірилом справедливого правосуддя і конституційною гарантією захисту особи від сваволі й обґрунтування обвинувачення недостатніми доказами [3, 11; 5, 117]. Схематично презумпція невинуватості полягає в тому, що особа може бути визнана винуватою (названа злочинцем) лише на підставі обвинувального вироку суду, що набрав законної сили.

Презумпція невинуватості визначається як правове положення, згідно з яким особа вважається невинуватою у вчиненні

кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у передбаченому законом порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав чинності [12, 86].

Визначення презумпції невинуватості, різні редакційно, але однакові за своєю сутністю даються в ст. 62 Конституції України та ст. 17 КПК України, міжнародних правових актах, а саме: у ст. 11 Загальної декларації прав людини, у ч. 2 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, у ч. 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Всі використані визначення принципу презумпції невинуватості в цілому зрозуміло і правильно розкривають його сутність, але в плані етики нашого життя і вимог юридичної етики нормотворення слід визнати невдалим, оскільки ці визначення штовхають на абсурдний висновок, що включення категорії ймовірності змушує нас всіх людей лише вважати невинуватими, якщо вони навіть дійсно не вчинили ніяких правопорушень, а тим більше – злочинів [3, 12]. Між тим, в ст. 15 КПК України 1960 р. міститься визначення цього принципу, дане з урахуванням ідеї Чезаре Беккарія, яке гласить: «Ніхто не може бути визнаний винуватим у вчиненні злочину, а також підданий кримінальному покаранню інакше як за вироком суду й відповідно до закону». Саме таким дещо відредагованим визначенням і слід керуватись прискіпливому і кваліфікованому юристу або соціологу.

Постулати, які випливають з презумпції невинуватості, зводяться, в основному, до наступного:

- визнати особу винуватою у вчиненні кримінального правопорушення вправі лише суд;
- особа не зобов'язана доводити свою невинуватість або меншу винуватість;

- обвинувачення не повинні ґрунтуватись на суперечливих доказах, на припущеннях;

- всі сумніви, які неможливо усунути, трактуються на користь обвинуваченого;

- обвинувачення не може ґрунтуватись на доказах, отриманих незаконним шляхом;

- недоведена винуватість юридично дорівнює доведеній невинуватості і може бути підставою для виправдувального вироку;

- затримання особи як підозрюваного чи притягнення її до участі в кримінальному провадженні як обвинуваченого, застосування до неї запобіжного заходу не повинні розцінюватись як доказ її вини або покарання винного;

- до винесення рішення суду щодо винуватості особи з нею не можна поводитись як із злочинцем або називати злочинцем в засобах масової інформації чи інших офіційних документах [3, 11–12; 13, 88; 15, 79].

Публічні заяви правоохоронців, політиків або чиновників про підозри, а ще більше – про чийсь злочин є неприпустимими, і особи, які їх виголошують, повинні негайно і в примусовому порядку переходити з положення офіційних у стан приватних осіб. Цими заявами найгрубшим чином порушується право особи на честь, яке є природним правом і гарантується Конституцією, а також припиняються загальнолюдські моральні підвалини спілкування людей і непорушний тисячолітній принцип презумпції невинуватості [4, 9].

Збереження непорушності прав і свобод людини є священним обов'язком держави і суспільства. Проте на сучасному етапі неможливо обійтись в окремих випадках без деякого обмеження прав і свобод. Проблема полягає в тому, щоб такі обмеження

не виходили за встановлення в законах рамки і були зумовлені визначеною потребою. В переважній більшості випадків це стосується обставин, пов'язаних з наявністю загрози безпеці інших осіб, держави, охоронюваних законом інтересів, та заходів процесуального примусу. І ось тут на повну потужність повинна розкриватись функція захисту, яка спрямовується на те, щоб недосконалість законів, некомпетентність або зловживання правозастосовних органів, а часто й відсутність належного механізму контролю за діяльністю правоохоронних органів не приводили до порушення прав людини і необґрунтованого їх обмеження [2, 5; 10, 21].

За Конституцією України можна визначити, що захист полягає у діяльності держави щодо охорони, заступництва особи та її невід'ємних благ від незаконних порушень та обмежень цих благ, у запобіганні таких порушень та обмежень, і у відшкодуванні шкоди, коли таким правопорушенням та обмеженням не вдалося запобігти [14, 71]. Аналіз зазначених приписів Конституції України щодо правового захисту прав і свобод людини і громадянина дозволяє зробити висновок, що його змістом є невід'ємне право кожного, хто вважає свої права та свободи чи інтереси порушеними або поставленими під загрозу порушення, звернутись до суду про їх захист, а обов'язок суду розглянути таке звернення та вирішити вказане в ньому питання по суті [14, 72].

В людському суспільстві, яке існує і розвивається за загальними законами всього

суцього, спираючись на механізми гомеостазису, наведені обставини і ситуації постійно викликають потребу в деяких компенсаціях на користь захисту, особливо з урахуванням визнаного в цивілізованому світі соціального пріоритету людини, приватного перед публічним. Цей процес з неминучістю закономірно породив деякі тенденції у відправленні правосуддя, які зрештою сформувались у прогресивний принцип *favor defensionis* – сприяння захисту. Якщо вдасться прихильно керуватись цим принципом у всьому розмаїтті його проявів, то ми одержимо рівноправне у змаганні, а отже – справедливе судочинство [2, 12].

Захист, як рівноправна сторона, в силу принципу диспозитивності може збирати, подавати докази, що виправдовують або пом'якшують провину підзахисного, і доводити перед судом переконливість цих доказів. Якщо до цього додати сутність постулатів, що впливають з презумпції невинуватості, то можна говорити про певну відповідність процесуальних можливостей сторін з деяким більш прихильним ставленням (без неупередженості!) до сторони захисту.

На завершення виникає особливе бажання додати, що своєрідність становища захисту в сенсі доказування з давньоримських часів полягає в тому, що доказувати зобов'язаний той, хто стверджує, а не той, хто заперечує, оскільки за природою речей не може бути доказів до заперечення [1, 23; 4, 7].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гончаренко В. Г. Доказування у кримінальному провадженні / В. Г. Гончаренко. – К. : Прецедент, 2014. – 42 с.
2. Гончаренко В. Г. Захист як соціальна доктрина / В. Г. Гончаренко, С. В. Гончаренко // Вісник Академії адвокатури України. – К. : ВЦ ААУ, 2012. – С. 5–17.

3. *Гончаренко В. Г.* Моральність як метапринцип правосуддя / В. Г. Гончаренко // Вісник Академії адвокатури України. – К. : ВЦ ААУ, 2011. – Число 2 (21). – С. 6–15.
4. *Гончаренко В. Г.* Onus probandi в контексті процесуальних функцій і етики спілкування / В. Г. Гончаренко // Вісник Академії адвокатури України. – К. : ВЦ ААУ, 2005. – Вип. 3 (4). – С. 5–9.
5. *Ісмаїлова Л. Б.* Реалізація принципу презумпції невинуватості в кримінальному процесі України / Л. Б. Ісмаїлова // Вісник Академії адвокатури України. – К. : ВЦ ААУ, 2005. – Вип. 3 (4). – С. 115–119.
6. *Коваль О. А.* Громадянське суспільство та правова держава: сутнісні характеристики / О. А. Коваль // Вісник Академії адвокатури України. – К. : ВЦ ААУ, 2007. – Число 1(8). – С. 5–10.
7. *Коваль О. А.* Питання законодавчого закріплення системи принципів права України / О. А. Коваль // Вісник Академії адвокатури України. – К. : ВЦ ААУ, 2005. – Вип. 2 (3). – С. 10–16.
8. *Котюк І. І.* Основи теорії судового пізнання. Ч. 1. : Загальнотеоретичні аспекти / І. І. Котюк. – К. : Київський університет, 2012. – 423 с.
9. *Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар* / [за загальною редакцією професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила]. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
10. *Легких К. В.* Роль адвоката в забезпеченні особистих прав та інтересів людини / К. В. Легких // Вісник Академії адвокатури України. – К. : ВЦ ААУ, 2008. – Число 1 (11). – С. 20–25.
11. *Лисенков С. А.* Конституційні культурні права і свободи як інструмент функціонального аспекту культури / С. А. Лисенков // Вісник Академії адвокатури України. – К. : ВЦ ААУ, 2005. – Вип. 2 (3). – С. 4–9.
12. *Лобойко Л. М.* Кримінальний процес : підручник / Л. М. Лобойко. – К. : Істина, 2014. – 432 с.
13. *Лобойко Л. М.* Принцип диспозитивності в кримінальному процесі України / Л. М. Лобойко. – Дніпропетровськ : Ліра, 2004. – 216 с.
14. *Попелюшко В. О.* Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми / В. О. Попелюшко. – Острого : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. – 634 с.
15. *Стахівський С. М.* Теорія і практика кримінально-процесуального доказування / С. М. Стахівський. – К. : Академія внутрішніх справ України, 2005. – 272 с.
16. *Третяк С. М.* Концептуальні засади реформування українського громадянського суспільства / С. М. Третяк // Вісник Академії адвокатури України. – К. : ВЦ ААУ, 2009. – Число 2 (15). – С. 20–26.
17. *Шило О. Г.* Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у судовому провадженні в кримінальному процесі України / О. Г. Шило. – Харків : Право, 2011. – 472 с.

18. *Юрчишин В. М.* Реалізація принципу змагальності в кримінальному судочинстві / В. М. Юрчишин // Вісник Академії адвокатури України. – К. : ВЦ ААУ, 2008. – Число 1 (11). – С. 78–81.

19. *Яновська О. Г.* Концептуальні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства / О. Г. Яновська. – К. : Прецедент, 2011. – 303 с.

Стаття надійшла до редакції: 16.04.2015.

Рекомендовано кафедрою кримінального процесу та криміналістики

PROBLEMS OF REGULATING RELATIONS IN CRIMINAL LEGAL PROCEEDINGS SPHERE

Goncharenko V.

Abstract: Social life is composed of a great number of various accidental and invariable relations that need constant regulating, including legal one. The latter, moreover, might be used by means of customs and enactments. As every person, in order to protect his or her right, is entitled by Constitution of Ukraine to appeal to a court, it is assigned to the special role in regulating relations. Social relations in criminal sphere are getting the ultimate topicality, as they might end with applying of quite harsh sanctions, that's why they are regulated by means of criminal legal proceedings mostly. Regulating of such kind is carried out (shall be carried out) on the base of certain objective regularity including authoritative measures that don't contradict this regularity, otherwise the process of regulating and its results will be distorted. The regularity of regulating social relations determining full criminal proceedings and just result of it includes: competitiveness based on equality of parties that provides for equal contestation of one party's arguments by arguments of another party without any restrictions and preferences; optionality that provides for equal rights to parties in collecting evidence and proving its relevance before the court, as well as obliges a court to provide for enforcement of the said rights; presumption of innocence inviolability; following favor defensionis principle (preferences of defence), not enacted in a statute but consolidated by world ancient legal practice.

Keywords: social relations, regulating, criminal legal proceedings, competitiveness, optionality, presumption of innocence, favor defensionis.

ПРОБЛЕМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ОТНОШЕНИЙ В СФЕРЕ УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА

Гончаренко В. И.

Резюме: Сущностной чертой существования общества является необходимость постоянного правового регулирования (обычного и нормативного) отношений, которые с необходимостью появляются в нем. Наиболее конфликтными являются отношения, возникающие в уголовной сфере, которые должны регулироваться способом уголовного судопроизводства. Регулирование отношений в этой сфере происходит на основе некоторых объективных закономерностей с включением определенных властных мер, которые не противоречат этим закономерностям, иначе процесс регулирования будет искаженным. К этим закономерностям следует отнести состязательность на основе равенства сторон, диспозитивность, нерушимость принципа презумпции невиновности и этическое преимущество защиты.

Ключевые слова: общественные отношения, регулирование, уголовное судопроизводство, состязательность, диспозитивность, презумпция невиновности, преимущество защиты.